

გონდო არველაძე

მეცნიერების მნიშვნელოვანი შენაჩენი

ქართულ-სომხური კულტურული ურთიერთობა საუკუნეების მანძილზე პერიოდულად ვითარდებოდა და მოიცავდა მრავალ სფეროს — ისტორიას, მწერლობას, რელიგიას და ა. შ. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ამ მრავალმხრივი ურთიერთობის ისტორიის მეცნიერულ კვლევას ქვეოდნენ გამოჩენილი მეცნიერები — ნ. მარი, აკ. შანიძე, ილ. აბულაძე, ლ. მელიქსეთ-ბექი და სხვ. ეს ტრადიცია გააგრძელა და დღეს ნაყოფიერ მეცნიერულ მოღვაწეობას ქვევა მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, რომლის მრავალწლიანი შრომის შედეგია ახლახან გამოსული ვრცელი კრებული „ქართულ-სომხური საეკლესიო ურთიერთობები“. მასში გაანალიზებულია ამ ორ ერს შორის არსებული პრობლემები. ამთავითვე გვსურს აღვნიშნოთ, კრებულში შესული ნარკვევები, მართალია, პოლემიკური შემართებით არის დაწერილი, მაგრამ ეს ავტორს წონასწორობას ვერ აკარგვინებს და საკამათო თემას ობიექტურად განიხილავს. ნარკვევები გამოქვეყნებულია სხვადასხვა დროს, მაგრამ ქრონოლოგიურად და თემატურადაც ისეა დალაგებული, რომ ფაქტობრივად ქართულ-სომხური საეკლესიო ურთიერთობის ისტორიას წარმოადგენს. პირველი ნაწილი მოიცავს VI-XI სს. — დვინის საეკლესიო კრებიდან (506) დრტილას საეკლესიო კრებამდე (დაახ. 1045). შეიძლება გადაუჭარბებლად ითქვას, რომ ეს პერიოდი ქართულ-სომხური ურთიერთობის ისტორიაში ყველაზე რთული ხანაა. დავიწყეთ თუნდაც დვინის საეკლესიო კრებით (506). ამ წელს დვინში მოწვეულ იქნა ამიერკავკასიის ქვეყნების გაერთიანებული საეკლესიო კრება. მასში მონაწილეობა მიიღეს ქართლის კათოლიკოსმა და ქართველმა ეპისკოპოსებმა. ეს კრება საინტერესოა იმიტომ, რომ მასში 24 ქართველი ეპისკოპოსი იღებდა მონაწილეობას, რაც იმაზე მოწმობს, რომ ქართლის ეკლესია ამ დროს ძლიერი ყოფილა. ეს კრება საყურადღებოა იმიტაც, რომ მან ის სარწმუნოებრივი მიმართულება აღიარა, რომელიც ბიზანტიაში ოფიციალურ რელიგიად იყო მიღებული.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ სომხური წყაროების მიხედვით, ქართულ-მა ეკლესიამ თითქოს დვინის კრებაზე მონოფიზიტური პოზიცია დაიკავა. მაშინ, როცა მონოფიზიტობას კატეგორიულად ეწინააღმდეგებოდა ქართლის კათოლიკოსი კირიონ I. იგი სომეხთა კათალიკოსის აბრაამს სწერდა, რომ მის დრომდე და მის დროსაც ქართველებს ჰქონდათ სარწმუნოება, რომელსაც იერუსალიმის სარწმუნოება ეწოდება, რადგანაც ნათქვამია — „სჯული სიონიდან გამოვა“. ამასთან დაკავშირებით მეუფე ანანია მართებულად აღნიშნავს: „XI ს-შიც ბერძნებთან მოკამათე გიორგი მთაწმიდელიც ამტკიცებდა, რომ ქართველებს მტკიცედ უპყრიათ და ადრეც ეპყრათ ის სარწმუნოება, რომელიც მოციქულებიდან მიიღეს — „წმიდათა მოციქულთაგან განათლებულნი ვართ. და ვინადგან ერთი ღმერთი გვცნობიეს, არღარა უარ-გვყოფიეს და არცა ოდეს წვალებიისა მიმართ მიდრეკილ არს ნათესავი ჩვენი... ამას საფუძველსა ზედა მართლმადიდებლობისასა მცნებათა და ქადაგებათა ზედა წმიდათა მოციქულთასა მტკიცე ვართ“.¹ ამ საკითხთან დაკავშირებით მეუფე ანანია შემდეგ დასკვნას გეთავაზობს: „სომხური ეკლესია თავიდანვე მიდრეკილი იყო მონოფიზიტობისკენ, ქართული კი პირიქით, ქალკედონის კრებას უჭერდა მხარს, ამიტომ იქცა ქალკედონიტობა ქართველთა ეროვნულ სარწმუნოებად“.² აქვე ხაზგასმულია ის ისტორიული ფაქტიც, რომ ირანი განსაკუთრებულად მხარს უჭერდა სომხურ ეკლესიას და მასზე ძლიერ ზეგავლენას ახდენდა, რათა მიეღო ის სარწმუნოება, ბიზანტია ერესად რომ თვლიდა. ბიზანტია გამოკვეთილად უჭერდა მხარს ქალკედონიტობას. ერთი სიტყვით, სომხურ ეკლესიას ირანის ძალდატანებით უნდა ეღიარებინა მონოფიზიტობა და ასეც მოხდა. ეს არის ისტორიული რეალობა. მაგრამ სომხური ეკლესია მუდამ მონოფიზიტური არ იყო. VII-VIII სს-ში, მთელი 85 წლის განმავლობაში იგი დიოფიზიტური სარწმუნოების მიმდევარი იყო. ამ მოვლენას სომეხი ისტორიკოსებიც აღიარებენ. მოუხსმინოთ სამველ კარაპეტიანს: «В 451 году в Халкидоне было провозглашено вероучительное положение христианства, согласно Иисус Христос одновременно является и Совершенным Богом, Совершенным Человеком, одним Лицом и одним Существом, объединяющем две природы. Армянская же Апостольская Церковь несогласная с положениям собора. Армянская церковь, которая признает определение Ефесского Собора и превозглашает так называемую одну природу, как неразделимое единство двух природ, создала Армянский патриархат, но в 630 году по примеру Грузинской Церкви, Армянский Каталикос Езр I (630-641 гг.) и последующие пять каталикосов на 85 лет приняли халкидонство. Епископы Армении были

¹ გიორგი მცირე, ცხოვრებაჲ გიორგი მთაწმიდელისა / ძეგლები, II, გვ. 154.

² ქართულ-სომხური საეკლესიო ურთიერთობანი, 2011, გვ. 9.

ხალკიდონისტამი დო კათოლიკოსა ოვნანა ოძნედი (717 ო.), კოღა არმენია ბჷლა რაზდელენა მეჰუა პერსიეი დო ვიზანტიეი. ოდნაკო ნა სობრანიი სლუჰიტელეი არმენსკოი ცერკვი ვ 726 ოდო ვ მანაზკერტე, ბჷლო პრინჰიო რეშენიე, ოტსრანითსა ოტ ხალკიდონსკოი სობორა»³.

მეცნიერებაში გამოთქმულია ვარაუდი ჰერეთში სომხური მოსახლეობის არსებობის შესახებ. მეუფე ანანია არ იზიარებს ამ ჰიპოთეზას და მეცნიერულად განხილვის შემდეგ ასეთ დასკვნას გვაწვდის: „ჰერეთი ქრისტიანობის ჩასახვის პერიოდში, IV-V სს-ში, ქართული ეკლესიის ნაწილი იყო. VI-X სს-ში ჰერეთის დიდი ნაწილი მონოფიზიტურ-სომხურ ეკლესიაში შედიოდა. X ს-ში ჰერეთი დაუბრუნდა დედა ქართულ ეკლესიას, შესაბამისად IV-V სს-ში ჰერეთის საეკლესიო ენა ქართულია, VI-IX სს-ში — სომხური, X ს-დან კვლავ ქართული“.⁴

ვფიქრობთ, კრებულის ერთი ყველაზე საინტერესო თავია ასურელი მამების ბრძოლა მონოფიზიტობის წინააღმდეგ. ისინი საქართველოში ჩამოდიან VI ს-ის შუა წლებში და აღესრულენ VII ს-ის დასაწყისში. „მაგრამ საზოგადოდ ქართველი ერის სიმტკიცისა და მდგრადობის გამო საქართველოში მწვალებლობას ვერ გაუმარჯვნიან, რასაც სიამაყით აღნიშნავენ კიდევ ქართველი მოღვაწენი“⁵ — მართებულად წერს მეუფე ანანია.

ამ მოსაზრებას, რა თქმა უნდა, ვეთანხმებით, მაგრამ ჩვენი მხრივ აქვე გვსურს დავძინოთ: გარდა ქართველი ერის „სიმტკიცისა და მდგრადობისა“, მონოფიზიტობამ ფეხი ვერ მოიკიდა ქართლში იმიტომ, რომ ამ პერიოდში ქართლის კათოლიკოსი იყო კირიონ I (591-615), რომელიც კატეგორიულად წინ აღუდგა მონოფიზიტობას და შეუდრეკელი პრინციპულობით დაიცვა დიოფიზიტობა. ამის ურყევე საბუთია „ეპისტოლეთა წიგნი“. მასში შესულია კირიონ I მიერ სომეხ მღვდელთმთავრებისადმი გაგზავნილი საპასუხო ეპისტოლეები. ამ ეპისტოლეებში ნათლად ჩანს ქართველი მღვდელთმთავრის განსწავლულობა და დიოფიზიტური სარწმუნოების ჭეშმარიტებაში ღრმად დარწმუნებული ეროვნულ პოზიციასზე მტკიცედ მდგომი დიდი სასულიერო მოღვაწე. ამის შესახებ აკად. კ. კეკელიძე წერდა: „კირიონ I კათოლიკოსი დიდი პატრიოტია, რომელიც მედგრად იცავს სამშობლოს ინტერესებს სომეხებთან კამათისა და ცილობის პირობებში“.

კათოლიკოსი კირიონ I მცხეთელი ფართო მასშტაბის საეკლესიო მოღვაწე და თავის ერის დირსეული შვილი იყო. მისი ეროვნულობა იმდენად გამორჩეული იყო, რომ სომეხი ისტორიკოსი ლეოც (ბაბახანიანი,

³ С. Карапетян, На территории Армении Грузинских церквей нет, 2008. იხ. აგრეთვე მისი „სომხეთში სომეხ-ქალკიდონიტების საკულტო ძეგლები და ქართველთა ახლადგამოცხვარი მოთხოვნები“ (პრეტენზიები). — კრებ. „სომხეთის ჩრდილოეთის კარიბჭე — ჯავახ, ლორი“, 2010, ერევანი, გვ. 417-423 (სომხ. ენაზე).

⁴ ქართულ-სომხური საეკლესიო ურთიერთობები, 2011, გვ. 32.

⁵ იქვე, გვ. 118.

1880-1936) ვერ ხუჭავს თვალს და იძულებულია მასზე თქვას: „კირიონ I დაწვებული საქმე (იგულისხმება კირიონ I მიერ ქალკედონის კრების გადაწვეტილების განუხრელი გატარება და ერთგულება — ბ. ა.) ბრწყინვალედ დაასრულა და უფლება მოიპოვა, მას ეწოდოს ქართველი ხალხის ერთგული შვილი“.

კათოლიკოს კირიონ I მცხეთელის ნებისყოფით, ენერგიით და განსაკუთრებით მისი ეროვნული შემართებით აღტაცებულ ექ. თაყაიშვილს ეკუთვნის შემდეგი სიტყვები: „კირიონ I რომ არა, ჩვენ ნამდვილად გავსომხდებოდით. დიდი საქმე ქმნა ეროვნული თვალსაზრისით, ნამეტანი გონიერი, მაგარი და გამჭრიახი კაცი ყოფილა, როგორც ჩანს, ჩვენ მას ძველი უნდა დაუდგათ“. იცოდა, რას ამბობდა დიდი ექვთიმე.

მართლაც დაამშვენებდა კათოლიკოს კირიონ I მცხეთელის ძველი თბილისს. ალბათ, ქველმოქმედიც გამოჩნდება. თუ მთავრობა გამოიღებს ხელს, ამას რა სჯობია. შეიძლება დაგვიანებულია, მაგრამ ნათქვამია — „სჯობს გვიან, ვიდრე არასდროს“. წმინდა სინოდი კათოლიკოს კირიონ I თუ წმინდანად შერაცხავს, ეს იქნება მისი სახელისა და უდიდესი ღვაწლის უკვდავყოფა. კირიონ I უეჭველად დაამშვენებდა ქართველ წმინდანთა დასს!

უპრიანი იქნება თბილისის ერთ-ერთ ქუჩას ეწოდოს კათოლიკოს კირიონ I სახელი. შეიძლება აღინიშნოს კათოლიკოს კირიონ I დაბადებისა და სასულიერო მოღვაწეობის 1500 წლის იუბილე (თარიღის სიზუსტეზე პრეტენზია არ მაქვს). იუბილესთან დაკავშირებით გამოქვეყნდეს სტატიები და წერილები მისი პიროვნების და სასულიერო მოღვაწეობის შესახებ. რადიოსა და ტელევიზიაში მას მიეძღვნას სპეციალური გადაცემები. ეს ღონისძიებანი საჭიროა და აუცილებელი, რათა კათოლიკოს კირიონ I მცხეთელის სახელი ყოველი ქართველი დიოფიზიტის გულში წმინდა სანთელივით გაბრწყინდეს. ყოველივე ამით პატივს მივაგებთ კათოლიკოს კირიონ I ნათელ ხსოვნას.

მოვიდეთ პირველსავე სიტყვას. განსაკუთრებით გვსურს, აღვნიშნოთ ღრტილას კრება (დაახ. 1046). ამ კრების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურა არის, მაგრამ ყველაზე ფართოდ და გამოწველილვით ამ ნაშრომშია წარმოდგენილი. ეს არც არის მოულოდნელი, რადგან მეუფე ანანია ჯაფარიძეს ეკუთვნის ოთხტომიანი ნაშრომი საქართველოს საეკლესიო ისტორიის შესახებ, მოყოლებული უძველესი დროიდან მეოცე საუკუნემდე.

ნარკვევში ნაჩვენებია ის ფაქტორი, რომელმაც განაპირობა ამ კრების მოწვევა. ბაგრატ მეფემ 1046 წელს ჯავახეთში, სოფელ ღრტილაში მოიწვია სამხედრო-სამოქალაქო კრება. ამ კრებას „ჩვეულებისამებრ“ დასწრებია ჯავახეთის მოსაზღვრე პროვინციიდან „მოძღვარი სომხეთისა“ სოსთენი. ამ დროს სოსთენი განაგებდა მარამაშენის სომხურ მონასტერს. იგი მონოფიზიტური სარწმუნოების ღრმა მცოდნე ყოფილა. ამ კრებაზე ქედმაღლურად

დაუწყია მონოფიზიტობის ქება და მტკიცება მისი უპირატესობისა დიოფიზიტობასთან შედარებით. როგორც მემპტიანე გადმოგვცემს, ღრტილაში მეფესთან მყოფ ქართველ ეპისკოპოსებს — მელქაძეს, გრიგოლ აბუსერიძეს და გაბრიელ უკისძეს სათანადოდ ვერ გაუციათ პასუხი. ამიტომ ანჩელი მთავარეპისკოპოსის კარზე სტუმრად მყოფი ეფთვიმე გრძელი მოუწვევიათ, რათა საკადრისი პასუხი გაეცა გათავზედებულ სოსთენისთვის. ეფთვიმე გრძელს დამაჯერებლად გაუცია პასუხი თავგასული სომეხი მოძღვრისათვის და მონოფიზიტური სარწმუნოება მკრეხელობაში, ერესში უმხილვია.

ამ პოლემიკაში ეფთვიმე გრძელი ყვრდნობოდა „ექვესი მსოფლიო კრების“ მიერ მიღებულ კანონებს. სომხური ეკლესია ცნობდა მხოლოდ პირველ სამ მსოფლიო საეკლესიო კრებას და არ აღიარებდა ქალკედონის IV კრების შემდეგ მოწვეულ კრებებს. მეუფე ანანიას სარწმუნო მტკიცებით: „ძველი ქართული საეკლესიო ტრადიციით, ქართლის პირველ კათოლიკოს პეტრემდე ქართულ ეკლესიაში იყო არა მხოლოდ ერთი ეპისკოპოსი, არამედ ეპისკოპოსთა სიმრავლე“. რაც მთავარია, „კათალიკოსი ქართული ეკლესიისა პეტრე არ იყო ნაკურთხი ანტიოქიის პატრიარქ პეტრე ფულონის (მკაწვრელი) მიერ“.⁶ ეს კი ქართული ეკლესიის პრესტიჟისთვის ძალზე მნიშვნელოვანია.

კრებულის მეორე ნაწილში წარმოდგენილ ნარკვევებს შორის განსაკუთრებით გამოირჩევა ანტონ I ურთიერთობის საფუძვლიანი ანალიზი სომხებთან და ლათინებთან. ვიდრე ამ ურთიერთობის შესახებ მეუფე ანანიას მეცნიერულ შეფასებას განვიხილავთ, ვფიქრობთ, საჭიროა მოკლედ მიმოვიხილოთ ის პერიოდი, როცა ანტონ I უხდებოდა მოღვაწეობა. ეს ის ხანაა (XVII-XVIII სს-ის პირველი ნახევარი), როცა ეჯიმიაწინის საგარეო საეკლესიო პოლიტიკის წყალობით „სომხებს“ და „ლათინებს“ საკმაოდ მძლავრად ჰქონდათ ფეხი მოკიდებული საქართველოში. მათ მომძლავრებას ინტენსიურად და მიზანმიმართულად ხელს უწყობდა სპარსეთი და ოსმალეთი. მათი მიზანი იყო ქართული დიოფიზიტური სარწმუნოების, რაც შეიძლება მეტად დასუსტება და დაჩაივება. ამ ანტიქართულ ქმედებაში სპარსეთ-ოსმალეთის და ეჯიმიაწინის პოლიტიკა ერთმანეთს ემთხვეოდა. ამ ვერაგული პოლიტიკის ზეწოლის შედეგად ქართველთა ერთმა ნაწილმა გრიგორიანობა მიიღო, რასაც მათი ქართული გვარ-სახელის და ცნობიერების შეცვლა მოჰყვა.

ამ დროს „სომხური ეკლესია, რომელიც XVIII ს-ში მხითარისტების შრომებით გამდიდრდა, სქოლასტიკური ლიტერატურით შეიარაღებული, კათალიკოს ლაზარის (ჭაკუელი) მეტაურობით აღდგა ქართული ეკლესიის წინააღმდეგ და დაიწყო ჩვენში სხვადასხვა ერეტიკური მოსაზრებების და

⁶ ქართულ-სომხური საეკლესიო ურთიერთობები, 2011, გვ. 326.

მონოფიზიტობის ინტენსიური გავრცელება“.⁷

შეიძლება ითქვას, ამ შემოღების ერთ-ერთი ძირითადი განმსაზღვრელი ფაქტორი იყო ეჯიმიანის უზომო სიმდიდრე. ეკონომიკურად წელგამართული ეჯიმიანის მიერ დაგეგმილი სომეხი სასულიერო პირები ათასნაირი ბინძური ხრიკებით ეწეოდნენ გაჭირვებაში მყოფი ქართული მოსახლეობის გადმობირებას და მონოფიზიტობაზე მოქცევას. „მხითარისტების მიერ თარგმნილი ევროპელ ავტორთა სქოლასტიკური თხზულებები წარმოადგენდა რელიგიური კამათის იარაღს, ჩვენშიც და სომხურშიც უცნაურ სახელმძღვანელოს. სომეხებმა ამ სქოლასტიკური იარაღის მეშვეობით (იგი უმთავრესად არისტოტელეს ლოგიკას ემყარებოდა), შესაბამისად, გაუსწრეს ქართველებს, რომლებიც პირველად წააწყდნენ ასეთ სქოლასტიკურ კამათს, რომელიც ადამიანურ ლოგიკას არ ექვემდებარებოდა. სომეხებმა და კათოლიკე პროპაგანდისტებმა ეს ერთდროულად მომართეს ქართული ეკლესიის წინააღმდეგ“.⁸

სომეხთა კათალიკოსი ლაზარე ჭაკუელი იმდენად გათავხედდა, რომ საქართველოს კათალიკოსის, ანტონ I კარზე დაიწყო ქადაგება: „ერეტიკოსები თვითონ ანტონ I კათალიკოსსაც კი ეკამათებოდნენ. ზემო ქართლის ერთმა სომეხმა მღვდელმა მას ხანგრძლივი კამათი გაუმართა. ამ მოძრაობის სულიწამდგემლი იყო სომეხთა კათალიკოსი ლაზარე (ჭაკუელი), ანტონ I-ის თანამედროვე, სქოლასტიკურ მოძღვრებაზე აღზრდილი, თავგამოდებული მონოფიზიტი. იგი დაუახლოვდა ანტონს და, როგორც ჩანს, ცდილობდა მის გადაბირებას.“⁹

მოწინააღმდეგე პოლემიკაში რომ დაამარცხო, პირველ ყოვლისა უნდა შეისწავლო ის მოძღვრება, რომელსაც ეყრდნობა და შენს წინააღმდეგ იყენებს. კათალიკოსი ანტონ I ასე მოიქცა. მან დაახლოვა სომეხი სასულიერო პირები და ლათინი პატრები, რათა მათი დახმარებით მეცნიერულად შეესწავლა და ღრმად დაუფლებოდა სქოლასტიკას. მან ლათინურ და სომხურ ენებზე შეისწავლა პირველწყაროები. ამგვარი საფუძვლიანი ცოდნით აღჭურვილმა თავდაუზოგავი შრომის შედეგად შექმნა უზარმაზარი თხზულება „მზამეტყველება“ (1752). მასში განაქიქა ლათინთა და მონოფიზიტთა ერეტიკული მოძღვრება. ამ თხზულებაში იყო პასუხი მონოფიზიტთა და ლათინ სასულიერო პირებთან კამათის დროს წამოჭრილ ყოველ საკითხზე.

მეუფე ანანია ჯაფარიძეს სწორად აქვს ნაჩვენები ის მიზეზი და მიზანი, რის გამოც შექმნა ანტონ I-მა ეს ფასდაუდებელი ნაშრომები. მაგრამ, სამწუხაროდ, თავი იჩინა ქართულმა სენმა — „რატომ კარგი ავიგია“ რომ

⁷ თ. ჟორდანიას, ანტონ I, საღმრთისმეტყველო კრებული, №1, 1991, გვ. 36.

⁸ იქვე, გვ. 76.

⁹ იქვე.

ჰქეია. მის მტრებს შეშურდათ მისი და კათოლიკობა დააბრალებს. ამ ცილისწამებას დაერთო ისიც, რომ ანტონ I-მა მტკიცედ მოკიდა ხელი ორგანიზაციულ საქმეს და შეუდგა წესრიგის დამყარებას ქართულ ეკლესიაში, რომელიც საქართველოს ერთიანობის დაშლის გამო სეპარატიზმის სენს შეეპყრო. მაგ., XV ს-ის ბოლოს ალავერდელ ეპისკოპოსს მცხეთისგან დამოუკიდებლობა უცდია. მის შემდეგ, XVIII ს-ში კახეთის ეპისკოპოსები თითქმის დამოუკიდებელნი ყოფილან.¹⁰

მეუფე ანანია ჯაფარიძეს მეცნიერული ობიექტურობით აქვს წარმოდგენილი ანტონ I-ის დეაწლი და დამსახურება საქართველოს ეკლესიის ერთიანობის აღდგენის და დაცვის საქმეში. კრებულში წარმოდგენილია აგრეთვე სხვა ნარკვევები, მათში განხილულია ის საჭირობო საკითხები, რომლებიც აწუხებდა და აწუხებს ქართველ ხალხს. რა თქმა უნდა, მეუფე ანანია ჯაფარიძე აქაც და სხვა მის ნაშრომებში ქართული ეკლესიის დამცველად გვევლინება. მისი ეს კრებული ქართული და სომხური საეკლესიო ურთიერთობის ისტორიის შექმნის პირველი ცდაა, რაც შეიძლება წარმატებულად ჩაითვალოს.

¹⁰ იქვე, გვ. 24.